

Trisău Naturs

JURNAL

ПЕНТРЪ ПЕСИИДИРЕА ШТИИЦЕЛОР НАТУРАЛЕ ШИ ЕСАКТЕ,

în toate klasele.

Pediycatș

de

Profesor Doktor Izliđ Baraș.

№ 16.

(Anul întâi)

Băkremți.

Aprilie 22, 1856.

Kompindere: Somnș. — Istoria naturale a Bos. și. — Komunikaușnt utiinușive, miči.

SOMNȘ.Ș.

Artikoluș I.

Sintș în limbș, niute espresišni kare le întrebșingșmș în toate zilele, mi kș toate aces-
tea nș nștemș da desnpe dınsele o definișione
jșstș. Somnș.ș este nerreșitș o vorbș kare
o întrebșingșmș în toate zilele; kș toate aces-
tea nș știmș ce este somnș.ș, adekș kș mare
difikșitate poate da čine-va o definișione bșnș
și jșstș de aceastș espresišne, apoi kiarș mi
pentrș utiingș, fenomenș.ș somnș.ș nș este bine
esplikatș.

Če va ș zikș: șnș lșkrș doarme? nștemș

oare pșșpșndo kș aces-
ta va ș zikș: șnș lșkrș
kare nș se mișkș? nș! kșčī dakș arș fi așa, a-
tșnčī toate petrele kare nș se mișkș ničī o datș
trebșe ș doarmș toțș mereș; Dar daka ne
vomș koričia în espresišnea noastrș mi ș zī-
čemș: șnș lșkrș doarme va ș zikș șnș lșkrș
kare nș se mișkș akșmș, dar s'a mișkat odatș,
atșnčī pespșșș.ș e eap inperferkt, kșčī atșnčī s'ar
inșelece kș tođī morșiș trebșe ș doarmș, kșčī
mi ei aș fost o datș mișkștorī; apoi de mi în
limba poetikș zīčemș: kștare a penosatș, adekș

a mǎpîǎ, kǎ toate ačestea, penaosǎ mi moapte sîntǎ doǎ lǎkrǎpî foapte divepse, de ačeea ne tememǎ de moapte mi nǎ ne tememǎ de penaosǎ, ba sîntǎ înkǎ mǎlǎi karî arǎ vrea sǎ aîbǎ penaosǎ totǎ de zna, in jubile dulce far niente.

O sǎ ne apropiemǎ mai mǎlǎ de adevǎrǎ kindǎ vomǎ zîce: ǎnǎ lǎkrǎ doarme, ba sǎ zîkǎ ǎnǎ lǎkrǎ kare nǎ se mișkǎ akǎmǎ, însǎ s'a mișkatǎ o datǎ mi se va mișka mi in viitorǎ kindǎ va înceta a dormi; intr'ǎnǎ kǎvîntǎ ǎnǎ lǎkrǎ kare doarme este ǎnǎ lǎkrǎ viǎ kǎ simțire mi kǎ mișkare, însǎ in mințelǎ ačesta n'are simțire niči mișkare. Dar niči aîči. n'am datǎ o definițiune tokmai ǎstǎ desure somnǎ: kǎči sîntǎ mi mǎte plante karî, viîndǎ seara îmi îndoeskǎ foile florilorǎ lorǎ zna kǎtre aia, mi îmi lasǎ atǎnči kanetelǎ lorǎ in ȝosǎ par' kǎ dormǎ, mi kindǎ se aratǎ soarele ne orizontǎ atǎnči kanetelǎ florilorǎ se pîdikǎ de sine, foile se desfakǎ, mi florile se desfirǎ atǎnči la lǎmina soarelǎi, par' kǎ s'aǎ deuteantǎ. Dar nǎ nǎmai noantea či mi in toate orele zilei ȝnele florî se kǎlkǎ, alele se deuteantǎ. Ačeste skǎlǎpî mi kǎlkǎpî ale plantelorǎ se ȝrmeazǎ totǎ de zna pǎrǎlatǎ la o orǎ fikșǎ, întokmai ka la ȝni oamenî pedanți karî la o orǎ fikșǎ trebbe sǎ fi in patǎ. Čelebrǎlǎ Lincǎ a mi fǎkǎtǎ oroloziǎlǎ (časornikǎlǎ) florilorǎ in kare diferite florî aǎ arȝtatǎ orele prin skǎlǎpîle mi kǎlkǎpîle lorǎ. Este o plantǎ nǎmitǎ frȝmoasa nonđi (mirabilis jalappa, belle de nuit) kare doarme zioa, ne kindǎ scara se deuteantǎ, îmi desfache florile ei, mai kǎ seamǎ kindǎ e lǎna plînlǎ, atǎnči se ȝîlǎ drentǎ kǎtre lǎna lȝčitoare toatǎ noantea mi supe zioǎ kindǎ lǎmina lȝnei se salbeunte mi floarea adoarme. Eatǎ o floare poetikǎ! — Anoî mai sîntǎ mi aate florî karî, kindǎ čerǎlǎ e tȝrǎvǎratǎ, kǎ nȝori, nǎ se deuteantǎ toatǎ zioa, întokmai ka ȝni oamenî leneni karî kindǎ ploaǎ a farǎ, arǎ vrea sǎ pȝmiț in patǎ nînlǎ la pînzǎ. Așa dar vedemǎ kǎ mi plantele aratǎ fenomenǎlǎ somnǎlǎi mi aǎ deuteantȝrii, prin ȝrmare e învederatǎ kǎ definițiunea če amǎ datǎ mai sǎsǎ desure somnǎ nǎ e tokmai ǎstǎ mi adevǎratǎ.

Dar in mǎte fenomene fisice ka mi morale nǎ trebbe sǎ čeremǎ totǎ de zna definițiunî

tokmai așa ȝste; e destǎlǎ kǎ sîntǎ aplikabile la čea mai mare parte a fenomenǎlǎi la kare se rapoartǎ. Așa mi somnǎlǎ; in ȝenere pȝtemǎ zîce kǎ somnǎlǎ e penaosǎlǎ korporalǎ aǎ ȝnǎi animalǎ; este o stare partikǎlarǎ a esistenței fiînelorǎ însǎflegite.

Sǎ stǎdîmǎ akǎmǎ mai bine ačestǎ penaosǎ korporalǎ, mi ačeastǎ stare partikǎlarǎ a vieđii, kǎrȝia sîntǎ sǎpse mai toate animalele mi kare ȝoakǎ ȝnǎ polǎ foapte mare mi in viața noastră omeneaskǎ.

La animalele de ȝnǎ gradǎ inferiorǎ de dezvoltarea vieđii, pȝekǎmǎ mi la larvele insectelorǎ, ȝsimǎ o epokǎ in viața lorǎ in kare adormǎ mi pȝmiñ nemîskate. S. e. rîndachi de mǎtase, dǎne če aǎ tȝpîlǎ ka larve (vermi) kîlǎva timpǎ, 34 de zile, atǎnči devînlǎ nimfe, mi se înveleskǎ in niște rogoși (cocoon) de mǎtase; in totǎ timpǎlǎ ačesta, animalǎlǎ este imobilǎ, neapȝtîndǎ niči o ȝrmǎ de simțire mi de mișkare mi in ačeastǎ stare de somnǎ pemînlǎ 20 de zile, nînlǎ kindǎ eastǎ ka ȝnǎ fǎstare perfectǎ. Ačestǎ somnǎ in kare animalǎlǎ mi-a skîmbatǎ toatǎ fiînga sa, mi dintȝr'ǎnǎ verme a devenitǎ ȝnǎ fǎstare, nǎ poate fi nǎmitǎ somnǎ adevǎratǎ. —

Dar niči starea letargikǎ a ȝnora dintre animalele nǎmite hibernante (s. e. marmota, amsterǎlǎ, ȝpsǎlǎ șal.) karî kadǎ earna intr'ǎnǎ felîǎ de leșinǎ adînkǎ mi pemînlǎ așa nînlǎ in primǎvara viitoare, nǎ poate sǎ fi nǎmitǎ ȝnǎ adevǎratǎ somnǎ. Kǎči la ȝnǎ somnǎ adevǎratǎ trebbe sǎ fie posibilǎ ka animalǎlǎ dormitorǎ sǎ se kǎlče mi sǎ se deuteante de sine singȝrǎ dǎne felȝpîmi de înfǎșîngre întepioare saǎ estepioare, ne kindǎ la nǎmitelǎ animale hibernante nǎmai toamna poate sǎ le adoarmǎ mi nǎmai primǎvara poate sǎ le deuteante, dar nǎ vr'o aatǎ înfǎșîngȝ. ȝpsǎlǎ mi Hamster nǎ poate niči sǎ se kǎlče niči sǎ se deuteante kindǎ vorǎ, pȝekǎmǎ omǎlǎ mi mai toate animalele sale domestice.

Așa dar somnǎlǎ čelǎ mai adevǎratǎ, se aratǎ nǎmai la omǎ. De ačeea vomǎ stǎdia ačestǎ fenomenǎ natȝralǎ akolo ȝnde e mai perfectǎ, adekǎ sǎ stǎdîmǎ somnǎlǎ omǎlǎi.

Če este dar somnǎlǎ omǎlǎi?

Este nepdepea kǎnoștingei de sinemi mi

чере д'а вірсі. Омѣлѣ се симте міндрѣ кіндѣ vede кѣ прін сѣперіоритатеа интеліѣнѣеі сае, este în stare а оморі о пасере каре зѣоарѣ сѣсѣ в аерѣ, департе де дінсѣлѣ, саѣ кѣ poate оморі знѣ анімалѣ селѣватікѣ ші сінѣросѣ каре аре о форѣу материалѣ мѣлѣ маі сѣперіоарѣ де кітѣ а-

чеа а омѣлѣ. — Дар в борачитатеа са сінѣроасѣ омѣлѣ а гѣсїтѣ мѣлѣ рївалї в реннѣлѣ анімалѣ. Боїї, оїле ші капреле каре омѣлѣ ле пѣстрѣазѣ пентрѣ бѣрта са, сінтѣ атакате де лѣнѣ, тігрѣ, леѣ ші о мѣлѣїме де аїле анімалѣ карнасіере (фearѣ зѣлѣватїче), де ачеа ачесте ані-

1. *Bos taurus* (босѣлѣ де паса ѣурспѣакѣ); 2. *Bos bibalus* (бівоѣлѣлѣ);
3. *Bos Indicus* (ѣебѣлѣ); 4. *Bos moschatus* (босѣлѣ кѣ одоарѣ де москѣ).

малѣ сінѣроасѣ каре конспїрѣ кіарѣ ші в конѣтра віедїї омѣлѣ, елѣ н'а пѣлѣтѣ зѣ ле асочїезе сіе-шї, зѣ ле факѣ конвївії сѣї, зѣ ле леѣе ла соарта са. Де ачеа нѣмаї де анімалѣле пачїфїче карї се мѣлѣзмескѣ де мїнкѣрї де ерѣзрї, карї сінтѣ

вїнде ші сочїавїле. нѣмаї не дїнселѣ омѣлѣ ле а аїесѣ ка зѣ фїлѣ анімалѣле саїе domestїе.

Дар дїнтре тоате анімалѣле domestїче босѣлѣ оклѣп рангѣлѣ ші носїдїснеа прїнчїпалѣ. Босѣлѣ este аша де трѣбїнчїосѣ пентрѣ омѣ в кітѣ нѣ

ne pntemă imagina o societate de oameni fърь бої. Фърь боџ, сѣрачїи ка ши борацїи арѣ авеа о виацѣ греа ши innerфектѣ, апої ши пѣмїнтѣлѣ арѣ рѣмїнеа некѣлїватѣ. Елѣ este speranца цѣ-ранѣлї, fiindѣ кѣ асѣпра лї е' пѣсѣ sarcїна маї а тѣлорѣ лѣкрѣрїлорѣ дѣне кїмнѣ; dar вn мѣл-те цѣрї xnde sїntѣ пѣгїнї каї, елѣ este mezїлѣ de transportѣ nentрѣ обїектеле de аргїкѣлтѣрѣ ши de іndѣstrie; апої дѣне че face вn виада са а-їтеа сервїсїрї отѣлї, кїндѣ моаре ne дѣ кар-неа чеа маї вѣнѣ de мїнкаре, кѣ пелеа са ne вnkѣлцѣмѣ, пїнѣ ши коарпеле sale ne сер-вескѣ ла фелѣрїмї de обїекте de іndѣstrie ши de арте. Апої кїарѣ ши ескремїтеле боѣлї sїntѣ лѣкрѣрї преѣвїте вn аргїкѣлтѣрѣ: каї ши алте а-нїмале кїндѣ стаѣ кїпї-ва ані пѣскїндѣ ne xнѣ кїмпнѣ, лѣлѣ слѣбескѣ вn локѣ кѣ боѣлѣ поате сѣ паскѣ мѣлї ані ne xнѣ кїмпнѣ ши пѣ-лѣ слѣбе-веште пїчї de кѣмѣ, кѣчї prin ескремїтеле (гѣноїлѣ ши балера) са дѣ пѣмїнтѣлї алїѣ вn-пої кїтѣ ши прїемеште de ла елѣ.

Toate ачесте кѣалїтѣцї преѣюасе аѣ фѣкѣтѣ кѣ оаменї de кїндѣ аѣ вnченѣтѣ сѣ вntре вn ста-реа соціалѣ, аѣ алесѣ ne боѣ дрентѣ анімалѣ do-мestїкѣ. De ачееа докѣментеле історїче челе маї аніче кїндѣ ne вnfѣгїшеазѣ націонїле прїмїтїве, нї ле вnfѣгїшеазѣ вnkонѣїрпате de анімале do-мestїче ши маї кѣ seamѣ de бої, ne каре ї аѣ вntреѣвїнїуатѣ атѣнчї дѣне кѣмѣ вn вntреѣвїнїуѣмѣ ши пої акѣмѣ. Astѣ-фелѣ зїче Бївліа кѣ вnainte кѣ патрѣ мїї ши маї вїне de ані, кїндѣ треї вn-цѣрї аѣ венїтѣ вn vїsїтѣ ла Патрїархѣлѣ Авраамѣ, елѣ ле-а datѣ о масѣ компѣсѣ de frїнтѣрѣ de vїцелѣ ши de xntѣ de вакѣ. Xнѣ Англѣзѣ modernѣ амапорѣ de вїfтекѣ n'арѣ десупреѣцї ши акѣмѣ о асемenea масѣ патрїаркалѣ. Афарѣ de Бївліе, ши tradїїцїонїле попѣларе але Індіенїлорѣ ши Е-ѣгїптенїлорѣ анічї ворѣсѣкѣ de боѣ ка de xнѣ а-нїмалѣ domestїкѣ дїн тїмнѣрїле челе маї денѣр-тате. Ба вnkѣ ла Егїптенї анічї боѣлѣ а fostѣ veneratѣ nentрѣ xїлїтатеа са чеа mare nentрѣ пѣнѣлѣ оменескѣ, ка о zeitate сѣѣ нѣмїреа de Apis. Акѣмѣ боѣлѣ este pesnїndїтѣ neste totѣ пѣмїнтѣлѣ; маї вn toate zonele xnde sїntѣ оа-менї аколо sїntѣ ши бої domestїчї, кїарѣ вn Kam-чатка ши вn Гренланда оаменї аѣ чїрезї de бої. Nѣмаї вn xнеле кїлїме foарте ворѣале ши

речї але Ехронеї ши Асїеї, крѣмїтереа боїлорѣ нѣмаї рѣшеште. Кїарѣ вn Амерїка xnde n'аѣ еsїstatѣ бої, дѣне че а fostѣ дескоперїтѣ de кѣ-тре Ехроненї, ачентї пѣскочїторї аѣ адѣсѣ бої вn Амерїка карї s'аѣ вnмѣлїтѣ акѣмѣ аколо астѣ-фелѣ кѣ аѣ devenїтѣ еарѣшї сѣлѣвїчї, вn кїтѣ факѣ аколо вїнатѣ дѣне бої ши вїволї сѣлѣвїчї, вntокнмаї дѣне кѣмѣ фачемѣ пої дѣне вїнатѣрї. Mїліоане de неї de бої сѣлѣвїчї вїнѣ ne fie-каре анѣ de ла Амерїка ла Ехрона. Dar вn Австралїа Ан-глѣзї авїа дѣхнѣзї аѣ вntpodѣсѣ бої.

Каре este patria боѣлї? каре este sneца dїн каре а емїтѣ боѣлѣ nostrѣ domestїчїтѣ?

Ачесте кѣстїонї нѣ sїntѣ вnkѣ пїнѣ акѣмѣ pessatate dїнтрѣxнѣ modѣ перфектѣ, кѣчї xнїї зїкѣ кѣ patria боѣлї е Asia адектѣ India, ши кѣ sneца прїмїтївѣ dїн каре s'а formatѣ este sneца de боѣ нѣмїтѣ Zebu саѣ боѣлѣ Indianѣ (fig. 3) каре трѣеште ши акѣмѣ вn India, ne кїндѣ алїї зїкѣ кѣ patria боѣлї nostrѣ е Ехрона ши кѣ стрѣ-монѣлѣ сѣѣ е sneца de боѣ нѣмїтѣ Азербексѣ dїн Цѣрманїеа анікѣ, (дѣспре ачeastѣ sneцѣ vomѣ vorпї вn артїколѣлѣ вїлорѣ); ne кїндѣ челеѣрѣлѣ Cuvier претїnde кѣ оріѣїнеа боѣлї nostrѣ este о sneцѣ прїмїтївѣ de боѣ каре s'а пердатѣ кѣ то-тѣлѣ дѣне сѣрпafада пѣмїнтѣлї ши dїн каре се гѣсеште нѣмаї рѣмѣшїїге fosїле.

Dар орі-кѣмѣ, este вnvederatѣ кѣ орі dї-ferїте оріѣїне саѣ dїferїте і. lѣxїнїге кїлїматїче, а нѣтрїмїнтѣлї ши а вnгрїжїреї, аѣ prodѣсѣ мѣлї-ме de varїетѣцї ши de пасе, карї се destїнѣ xна de алта prin forma, вntрїмеа, колоареа, пѣте-реа d'а мѣлчї ши капачїтатеа d'а се вnгрѣша кѣ-рїндѣ ши кѣ vacїле лорѣ даѣ мѣлѣ ланте. Ка сѣ аїѣлѣ чїне-ва о idee десупре ачeastѣ dїferїнїуѣ а varїетѣцїлорѣ, о сѣ зїчемѣ нѣмаї кѣ вntре Пер-сїа ши India еsїstѣ о varїетате (xн соїѣ) de боѣ каре аре доѣ кокоаше de гѣсїме ne snїнаре вntокнмаї ка о кѣмїлѣ, ne кїндѣ вntре мѣнїї de Малаварѣ еsїstѣ о varїетате de боѣ de мѣрїмеа xнїї Елѣfantѣ! Xнеле sneце de бої аѣ о одоаре плѣкѣтѣ ка de москѣ (везї фігѣра 4), dїн контрѣ вn Sїberїа воїї sїntѣ мїчї ши n'аѣ коарне, dar вn алте цѣрї воїї аѣ коарне мїчї карї се мїшкѣ, ne кїндѣ вn Італїа, Далмация, Xнгарїа ши Ан-глїеа воїї аѣ коарне маїestѣоасе (везї фігѣра 1), апої еар о deosebїтѣ sneцѣ este sneца вїволѣлї

2 ani trebbe kastpată (жэгънитѣ), atânci perde mătă din igueala sa, devenindă ză animală blândă și sâpsă. Ză țasră nekăjită este ză animală pedstabilă pentră mai mălă oamenă, dar o chiradă de boi kiară și ză konilă poate stă mîi dăne zrmă; dar și pentră skonpălă îngrșșereă ačeastă operaționne este nevesariă. În anpălă ală treălea bozălă poate fi întrevșingată la mănă, însă tokmai între 5 și 9 ani imă desvoaltă elă forța sa čea mai mare. În čenere bozălă servește pînză la 7 ani și ne zrmă lă dă la săxată saă kă întrevșingeaă kă dînsălă alte metode supre a'ă îngrșșa. Sîntă boi îngrșșaci kări ačeză a kîntări 18 și kiară 23 de maže! (o mie de oka.)

Ză țasră bșă trebbe stă aibă oki negri și vi, koarpene skărte, gîțălă drentă și kăpnosă, pentălă și zmeriă lară, spinarea dreantă, pičioarele groase, koada lăngă și pșoasă, și pșrălă țape. Nșmai țasri čei mai bșă trebbe činșă pentră pșsilă, kăčă din kăalitaea lă de pînde kăalitaea pșoenișreă (pșsilă) sale.

Boi, ka și čele-ale animale domestice

variază mătă în ranoptălă kolori; kă toate ačestea čei kă pșră pșișă sîntă čei mai stimaci; dar și boi kă pșrălă negră sîntă stimaci, fiindă kă činșă mătă la mănă, ne kîndă boi kă pșrălă albă nă prea sîntă bșă de mănă și sîntă mai bșă pentră îngrșșare și pentră karne, dar ori-kășă, ničă o dată pșrălă bozălă nă trebbe stă fi stărlă, čă totă de ză lăčitoră; amin-trelea e semă kă are vr' o patimă askșșă; ză boă bșă de plăgă nă trebbe stă fi ničă prea grasă ničă prea slabă, trebbe stă aibă ză kășă skărte, zrekile lăngă pșoase, koarne țari lăčitoare și nă prea mari, frșntea largă, oki mari și negri, botălă grosă și skărte, pșrile lară, dîngă albă și ekșali, (nă ză mare și ală mikă) gîțălă skărte, suetele groase, pentălă lară, pe-lea d'akolo atîpnîndă în zoșă pînză la čenă, spinarea dreantă, koada lăngă atîpnată pînză la pșmîntă și pșoasă, konitele skărte și lară. Dar trebbe stă fi și foarte simăitoră la bičă, stă askșate la glasălă stăpînelă și stă fi imăciată la trasă.

(Ba zma.)

КОМЪНИКАЦИЪНИ ШТИЊИЊИЧЕ, МЧІ.

Insekte și vegetale întrevșingate drentă varometre. Între insekte znele din șpedele de melă sîntă varometre foarte bșne. Melkălă nșmită Helix alternata nșmai atânci lă rșsimă imălîndă ne dremă kîndă este stă ploaă, atânci imălă stă se pșă ne arvore și stă se ačeze între frșze, dar șpeda nșmită Helix arborea (melkălă de arbori) stă vede totă de ză sșindă-se ne arvore kă doă zile înainte pînză nă înčene stă ploaă. Kîndă ploaea nă čine mătă, atânci melkălă se ačează ne fađa de din a fară (neakonpîț) a foii, dar kîndă ploaea este stă činșă mătă, atânci melkălă se ačează ne fađa din întpă (akonpîț) a foii, dar șpeda melkălă nșmită Helix luccinea imă skimbă kiară koloarea pelă, kăčă e galbenă înainte de a ploa și vîntă dăpă ploae. Ačesta pșvine din kassa kă melă nă beă apă ničă o dată și în lokălă vșășreă, koarpălă loră înrite apă de ploae, ne kare o transpîră înapoi dăne če ploaea a trekăte. Eată kassa de če melă în čenere sîntă așă de pșsimăitori pentră sosirea ploii și kă kiară

la ză koloarea koarpălă loră se skimbă dăne gradălă zskăčșneă saă zmezeleă če domnește în aeră. Afară de mătă melă, și vroaștele kări se činșă în apă (Rana) ačlea kare se činșă ne arbori (Hyla) și pșaska pșoasă (Bufo) kare toate nă beă apă și se satăpă îngîndă apă de ploae, asemenea ear sîntă varometre bșne. Kîndă așteantă ploaea atânci le rșsimă, ne kîndă dakă nă este stă viă ploae, sîntă askșșe. Dar și greeriă și lăkșștele arată ploae, kăčă kîte-va ore înainte ploii le rșsimă askșșe sșă frșnze saă în trănkășrile roale ale arborilor. Apoi și mătă din frșnzele arborilor sîntă varometre bșne; kăčă kîndă este stă viă ploae skărte și debălă, atânci se îndoekă pșină întpășă modă astfelă ka apă ploii stă se poată adăna akolo, din kontpă kîndă este stă viă o ploae lăngă, atânci se îndoekă astă-felă în kîță apă ploii kăzîndă akolo, se skărte zoșă, kăčă adășășpă mătloră ape de ploii ară fi vșășștoare. Če pșsimăire admirabilă!